

MIHIN TARVITSEMME USKONTOTIETEEN EROTTELUKYKYÄ?

Tieteenalat erottelevat erilaisia asioita. Erottelu on aktiivista toimintaa ja jatkuvaa prosessia, uteliaisuutta, jossa tuotetaan kysymyksiä, hypoteeseja, jäsennyksiä, tietoa, tulkintoja, argumentteja, kritiikkiä ja itsekritiikkiä. Sosiologia erottelee yhteisön ja yhteiskunnan kiperiä kysymyksiä, arkeologia menneisyyden elämän jättämiä materiaalisia jälkiä. Mitä uskontotiede erottelee? Mikä voisi olla sen erotteleva tehtävä tieteiden työnjassa ja yhteistoiminnassa?

Uskontotieteen kiinnostus, tiedonintressit ja erottelukyky liittyvät aina jollain tavoin *ihmisen* ajatteluun, tunteisiin, toimintaan, kulttuuriin ja yhteiselämään. Tosin kun käsitys ihmisestä muuttuu, jotkut uskontotieteilijät kysyvät, olisiko uskon-

nossa kenties jotain, mikä myös yhdistää meidät muihin eläimiin eikä vain erota niistä. Kun minä havainnoin omien kissojeni rutiineja ja leikkejä, itsekin mietin joskus, josko niissä piilisi rituaalin siemen.

Uskontotiede alkaa – eikä pelkästään tieteenalan menneisyydessä vaan aina uudelleen – siitä, kun uskonnon ilmiötä ja kategoriaa ryhdytään katsomaan analyttisesti edes jossain määrin ulkopuolelta käsin. Näin riippumatta siitä, onko tarkastelussa itselle tuttu vai vieras uskonto. Kumpikaan ei ole enää vain meidän uskontoamme vaan myös toisten ihmisten jossain määrin toisenlaista uskontoa. Eikä itselle tutun uskonnon huonompi versio tai ”harha-” tai ”taikausko” vaan nimenomaan erilainen ja jollain tavoin *mahdollinen uskonto* – erilaisine hyvine ja huonoine puolineen. Erilaisuuden havaitseminen johtaa erittelemään tarkemmin eroja ja yhtäläisyyksiä: kysymään, onko olemassa kriteereitä sille, mikä ylipäänsä olisi uskontoa. *Kuka* nuo kriteerit asettaa ja *mistä* syystä? Mitä silloin ovat eri uskonnot? Miten ja miksi uskonnot muuttuvat? Voiko uskonto kadota? Mitä tulisi sen tilalle?

Uskontotieteen historia tuntee lukuisia irtotyksiä löytää tai tuottaa näitä kriteerejä – joko

uskonnon tunnusmerkkejä tai ydinpiirteitä, joiden suhteen uskonnot myös eroaisivat toisistaan. Sellaisten käsitteiden ympärille kuin ”tuonpuoleinen”, ”pyhä”, ”taianomaisuus” tai ”tärkein huolenaihe”, on rakentunut yhä edelleen hahmotettavissa olevia tieteenalan teoreettisia ja metodologisia polkuja.

Näistä poluista ja niillä avautuvista kysymyksistä tutkijat ja opiskelijat (jotka minusta ovat uskontotieteilijän kaksi roolia) yrittävät päästä perille. Niihin he jollain tavoin asemoivat itseään rakentaessaan omaa uskontotieteilijän identiteettiään ja omia kysymyksenasettelujaan. Joku tykkää enemmän pyhästä ja joku huolenaiheesta, esimerkiksi.

Uskontoa ei tietenkään ole voitu pitävästi määrittellä – eikä luultavasti koskaan voidakaan, mutta se ei oikeastaan lainkaan haittaa uskontotieteilijöitä. Se pikemminkin innostaa ja motivoi.

Uskonto ei ole mikään selvärajainen ilmiö ”out there” vaan samantapainen ihmisten luoma kokoa-va näkökulma ja käsite kuin taide, kulttuuri, talous, yhteiskunta tai historia. Nämä kaikki ovat kuin kiehtovia, jatkuvassa liikkeessä olevia ja keskenään osin limittäin marssivia elefanteja. (Elefantti on tuttu vertaus miltei jokaiselle uskontotieteen opiskelijalle.) Tutkijat ottavat kiinni omasta mielestään kiinnostavimmasta elefantin kohdasta ja alkavat hahmottaa siihen kytkeytyviä kysymyksiä, prosesseja ja dynamiikkoja. Joskus, kuten näinä aikoina, maailma muuttuu ja elefantit liikkuvat nopeasti. Joskus yhdessä elefantin kohdassa roikkuu yhtä aikaa koko nippu uskontotieteen tekijöitä ja muualla on ainakin väliaikaisesti väljempää.

Uskonnolla ei luultavasti ole ydintä mutta voidaan varmuudella sanoa, että sillä on paljon reuna-alueita ja satelliitteja. Uskonto on olemassa sekä vaikutuksina muihin asioihin että vaikutettavana asiana – ja on tärkeää eritellä sopivalla tarkkuudella, miten tämä milloinkin tapahtuu. Uskonto on osa rakenteiden, toiminnan ja tapahtumisen suhdeverkostoa ja siihen kytkeytyy monesti vaikutusvaltaisia kokemuksia, identiteettejä ja toimijuutta, perinteitä ja instituutioita. Nämä kaikki ovat mahdollisia näkökulmia uskontotieteessä.

Uskontoa on jatkuvasti tärkeä lähestyä *perinteinä ja instituutioina*. Eurooppalaisessa näkökulmassa piirtyy kristillisten kirkkojen jäsenmäärien lasku ja

maallistumiseksi kutsuttu ilmiö. Siitä käsin avautuu tutkittavaksi paitsi uskontokuntiin kuuluminen myös kasvava *uskonnottomuuden* ilmiö ja uskonnottomiksi identifioituvien ihmisten maailmankuvat. Kuinka hyvin tiedämme, mikä on pyhää tai kaikkein tärkeintä uskonnottomille tai muuta kuin uskonnollisia katsomuksia noudattaville? Emme riittävästi.

Toisaalta maallistumisen näkökulmalla on omat rajoituksensa: se ei missään nimessä ole yleistettävissä kaikkialle. Monet uskonnolliset instituutiot – kristilliset, islamilaiset, buddhalaiset – kasvattavat jäsenmääriään etenkin eteläisellä pallonpuoliskolla. Sieltä myös siirtyy esimerkiksi uudenlaisia kristinuskon muotoja Eurooppaan, Suomi mukaan lukien. Näin kristinuskoa löytyy meidänkin kulttuuristamme samanaikaisesti lukuisina erilaisina eri tavoin kerrostuneina versioina. Kristinuskonkin tarinakin on siis kaikkea muuta kuin jo kerrottu. Ja monen muun uskonnon tarina on Suomen kamaralla vielä aivan alussa.

Toinen omana aikanammekin tärkeä uskontotieteilijän näkökulma ja tutkimuskohde on *kansanomainen eletty uskonto*. Etenkin Suomessa sen tutkimus juontuu paljolti perinteisestä kansanuskon tutkimuksesta. Sen piirissä tutkitaan niin kutsuttujen ”tavallisten ihmisten” uskonnollisuutta, jossa on monesti mukana jonkinlainen läheiseksi koettu suhde näkymättömään tai tuonpuoleiseksi jäsenyvään maailmaan. Se on monesti arkista ja käytännönläheistä toimintaa, joka toteutuu paljolti uskonnollisten instituutioiden virallisten rakenteiden ulkopuolella tai liepeillä.

Huomio kiinnittyy sekä uskonnon harjoittajiin (keitä he oikeastaan ovat?) että uskonnollisen kokemuksen ja toiminnan sisältöön ja muotoon (mitä ja miten oikein koetaan ja tehdään siellä, mihin virallisten uskonnollisten instituutioiden ote ei ainakaan täysin ulotu?). Entä mitkä ovat ne tilanteet, kontekstit ja reunaehdot, joissa tällainen uskonnollisuus toteutuu?

Eletyn kansanomaisen uskonnon tutkimuksessa tarkennetaan moniin erilaisiin rajapintoihin, dynamiikkoihin ja jännitteisiin, joita muodostuu sen ja institutionaalisen uskontorakenteen välille. Yhtä lailla tärkeitä ovat rajapinnat suhteessa niin kutsuttuun ”maalliseen kulttuuriin”.

Osaa oman aikamme kansanomaisesta elettyä uskontoa kutsutaan melko laajalti ”henkisyudeksi”

– ja sitä sisältyy hyvin monissa muodoissa ja monenlaisissa suhteissa esimerkiksi moderniin kulut- ja terapiakulttuuriin. Henkisyiden eri muodot ovat yllättävän eri tavoin arvotettuja uskonnollisesti, kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti. Esimerkiksi jooga ja mindfulness herättävät varsin erilaisia kulttuurisia mielikuvia kuin vaihtoehtohoidot, horoskoopit ja selvänäkijät. Kaikkia näitä kuitenkin löytyy lisääntyvinä versioina pluralisoituvasta, medioituvasta ja digitalisoituvasta maailmasta.

Uskonto ei instituutioiden ja perinteiden tai eletyn uskonnon näkökulmista ole todellakaan modernisaatiolle vastakkainen vaan moderniin nähden monenlaisiin suhteisiin asettuva ilmiö. Lisäksi ”uskonnollinen” ja ”maallinen” voivat monin eri tavoin kehystää ja pelata toisiaan.

Uskonto on paitsi tutkittava rakenne ja ilmiö myös *käsitteellinen työkalu*, jonka kautta on mahdollista erotella erilaisia kulttuurisia ja yhteiskunnallisia prosesseja. Uskontotiede on harjaantunut erottamaan ilmiöistä ”uskonnonkaltaisuutta”, mikä on jotain sellaista, mitä muista näkökulmista ei usein yhtä helposti näe. Tällaista ovat esimerkiksi *pyhittämisen* (tärkeimmän arvon asettamisen ja puolustamisen) ja *lumoamisen* (haltioitumisen tai eläytyksen) dynamiikat. Näissä on mahdollisesti jotain yleisinhimillistä ja ihmiselle välttämätöntä – mutta samalla ne muuttavat hahmoaan, kun kulttuuri muuttuu. Tutut pyhydet ja lumot haihtuvat – tai niitä ajetaan alas – ja uusia tulee niiden tilalle.

Oman aikamme uskontotiede ei niinkään pyri löytämään pyhän ja profaanin (tai uskonnollisen ja maallisen) erillisiä alueita vaan niiden monin tavoin kompleksisia ja muuttuvia suhteita. Näillä rajapinnoilla liikutellaan tärkeitä *horisontaalisia ja vertikaalisia voimia* sekä rakennetaan *itsen ja toisen, aineellisen ja aineettoman tai käsinkosketeltavamman ja kuvitteellisemmän* suhteita.

Uskontotiede voi minun mielestäni tuoda edellä hahmoteltua erottelukykyä yhteiskuntaan ja tieteiden yhteispeliin. Minun visioimani uskontotieteen erottelukyky kohdistuu *toimintaan, tapahtumisiin ja suhteisiin* – suurempiin ja pienempiin. Minulle kaikki lähtee liikkeelle kysymyksistä – ja oikeastaan yhdestä kysymyksestä. ”Mitä täällä tapahtuu?” on etnografisesti työskentelevän tutkijan ensimmäinen kysymys, kun hän löytää tutkittavan ilmiön. Tuo ilmiö voi olla esimerkiksi kiinnos-

tava arkistomateriaali, taideteos konteksteineen, kulttuurinen käytäntö tai erityiset kokemukset sekä niiden kuvaukset ja suhtautuminen niihin.

Tieteiden konstellaatioissa uskontotiede voi olla mukana esimerkiksi tutkimassa erilaisten *erojen ja toiseuksien mukaantuloa* moniin makro-, meso- ja mikrotason suhdejärjestelmiin – niin historiassa kuin nykypäivässä. Uskontotiede voi yrittää kurottaa tulevaisuuteenkin, tai toisiin todellisuuksiin, tutkittavien ihmisten ja ilmiöiden mukana.

Uskontotieteen erottelukyky kohdistuu ihmisten tapoihin *kehystää* kokemusta, kommunikaatiota ja merkityksenmuodostusta sekä erilaisten sosiaalisten, kulttuuristen ja affektiivisten *voimien* liikkeisiin tärkeillä elämänaluella.

Kirjallisuutta

- Ingman, Peik, Terhi Utraiainen, Tuija Hovi ja Måns Broo (toim.) 2016. *The Relational Dynamics of Enchantment and Sacralization: Changing the Terms of the Religion Versus Secularity Debate*. Sheffield: Equinox Publishing.
- Utraiainen, Terhi 2016. Ritually Framing Enchantment: Momentary Religion and Everyday Realities. *Suomen Antropologi: Journal of the Finnish Anthropological Society* 41(4), 46–61.
- Utraiainen, Terhi 2017. *Enkeleitä työpöydällä: Arjen ja lumon etnografiaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Utraiainen, Terhi 2018. Eletty epävirallinen uskonto. – Teoksessa *Uskontososiologia*. Toim. Kimmo Ketola, Tuomas Matikainen ja Teemu Taira. Turku: Ethos, 113–134.

TERHI UTRAIAINEN

Kirjoittaja on Turun yliopiston uskontotieteen professori.